

Atlas over danske saltvandsfisk

Buskhoved

Chirolophis ascanii (Walbaum, 1792)

Af Henrik Carl & Peter Rask Møller

Buskhoved på knap 20 cm fanget i Kattegat ud for Tisvilde, 14. april 2018. © Henrik Carl.

Projektet er finansieret af Aage V. Jensen Naturfond

AAGE V. JENSENS FONDE

Alle rettigheder forbeholdes. Det er tilladt at gengive korte stykker af teksten med tydelig kildehenvisning. Teksten bedes citeret således: Carl, H. & Møller, P.R. 2019. Buskhoved. I: Carl, H. & Møller, P.R. (red.). Atlas over danske saltvandsfisk. Statens Naturhistoriske Museum. Online-udgivelse, december 2019.

STATENS NATURHISTORISKE MUSEUM
KØBENHAVNS UNIVERSITET

Systematik og navngivning

Arten blev oprindeligt beskrevet som *Blennius gattorugine* var. *ascanii* – altså som en variant af stribet slimfisk (nu *Parablennius gattorugine*). Senere blev den flyttet til slægten *Chirolophis* Swainson, 1839, der omfatter 8 arter (Mecklenburg & Sheiko 2004). De er med undtagelse af almindelig buskhoved alle er udbredt i det nordlige Stillehav. Det er uvist hvilken af Stillehavsarterne, der er tættest beslægtet med den atlantiske art. I ældre litteratur ses buskhoved bl.a. under navnene *Blennius galerita* og *Chirolophis galerita* – navne som tilsyneladende skyldes en uheldig sammenblanding med almindelig klatreslimfisk, *Coryphoblennius galerita*.

Det officielle danske navn er almindelig buskhoved, men i daglig tale bruges kun navnet buskhoved (Carl et al. 2004). Navnet har været brugt siden midten af 1800-tallet, og det er en oversættelse af det tidligere slægtsnavn *Carelophus* Krøyer, 1845 – et synonym af *Chirolophis*, der betyder ”med håndlignende hovedkam”. Artsnavnet *ascanii* er opkaldt efter den norske naturforsker Peter Ascanius (1723-1803), der var professor i København og en af Carl von Linnés elever.

Udseende og kendetegn

Kroppen er langstrakt og lettere sammentrykt, specielt bagtil. Hovedet er kort og bredt og forsynet med to par grenede, hudvedhæng over øjnene, der er forholdsvis små. Det forreste par er noget mindre end det bageste, der er meget iøjnefaldende. Foruden de egentlige hudvedhæng findes der på hovedets overside også en række mindre hudlapper. Hos specielt ældre hanner er de forreste 2-4 finnestråler også forsynet med et busket hudvedhæng. Snuden er kort og afrundet. Næseborene er små og ender i et rør. Munden er stor og bred, og kæberne kan ikke skydes frem. Læberne er store og kødfulde. Tænder findes kun i kæberne, og de er spidse, brede og peger let bagud. De sidder i to tætsiddende rækker, og de er placeret så tæt sammen, at de nærmest danner en savtakket skærekant. Huden er slimet, og skællene er meget små, tynde og overlapper kun lidt. De sidder i uregelmæssige rækker og er derfor vanskelige at tælle. På et eksemplar i Zoologisk Museums samling kunne tælles ca. 190 skæl langs sidens midte. Hovedporesystemet er veludviklet. Der er to sidelinjer, hvoraf den øverste er en direkte fortsættelse af hovedporesystemet og ifølge Makushok (1986b) består af 4-5 tydelige porer fortil. På buskhoveder indsamlet af Fiskeatlasset kan man dog se, at den nok nærmere består af 20 sidelinjeporer. Den nedre sidelinje, der også kan være svær at se, er længere og fortsætter næsten til haleroden. Arten har ingen svømmeblære.

Rygfinnen er forholdsvis lav og meget lang. Den strækker sig fra bagkanten af hovedet til haleroden. Den består af 50-54 spidse pigstråler (Makushok 1986b), og den kan enten være adskilt fra halefinnen med et lille mellemrum eller være forbundet til denne med en lav finnehud. De forreste finnestråler er omtrent af samme længde som de øvrige. Gatfinnen er lav og består af én kort pigstråle efterfulgt af 35-40 forholdsvis stive blødståler. Den er omtrent 2/3 så lang som rygfinnen og strækker sig fra gattet, der sidder omtrent en tredjedel tilbage på fisken, og bagud til haleroden. Den er ikke sammenvokset med halefinnen. Halefinnen er jævnt afrundet og består af 13 fuldt udviklede blødståler samt et antal mindre stråler både foroven og forneden (Otterstrøm 1912). Brystfinnerne er længere end hovedet og meget brede. De er afrundede og består af 13-15 blødståler. Bugfinnerne er placeret fremme på bugen foran brystfinnernes basis. De er små (kortere end strålerne i rygfinnen) og består hver af én pigstråle og tre ugrandede blødståler.

Farven er meget varierende. Grundfarven er hos de levende fisk oftest lys (gulbrun, gråbrun eller rødlig) med en mørkere marmorering, der fortsætter op i rygfinnen, men der kan også være helt lyse pletter og bånd. Specielt langs rygfinnens basis findes ofte en række store, lyse pletter. Bugen er normalt lysere end siderne. Omkring øjnene er der ofte et mørkt (rødbrunt) område, der fortsætter i et bånd ned mod mundvigen. Hudvedhængene ved øjnene er normalt gullige, men de kan også være grønne eller rødlige. De døde fisk er mere ensfarvet brune.

De fleste litteraturkilder angiver en maksimalstørrelse på 25 cm. Der er formentlig tale om standardlængden (uden selve halefinnen), så totallængden er et par cm større, og nogle forfattere angiver da også en maksimal længde på 30 cm (Curry-Lindahl 1985; Mouritsen 2007). Normalstørrelsen er 15-20 cm. Det største danske eksemplar i samlingen på Zoologisk Museum (fra 1906) måler 22,5 cm, men det skal understreges, at der kun er indsamlet og målt ganske få eksemplarer fra Danmark, hvor de fleste buskhoveder er observeret under dykning. Dykkere har vurderet de største af buskhovederne fra Lillebælt til ca. 25 cm.

Forvekslingsmuligheder

Buskhoveder kendes let fra alle vore andre fiskearter på de iøjnefaldende hudvedhæng over øjnene. Fra ålekvabbe og små eksemplarer af havkat, som den minder om i kropsform, kendes den desuden på, at den lange rygfinne udelukkende består af stive pigstråler – en karakter som den herhjemme deler med tangspræl, spidshalet langebarn og plettet langebarn. Disse arter har også ligesom buskhoveder rudimentære bugfinner placeret helt oppe foran brystfinnerne. Fra tangspræl kendes den let, idet denne har 9-15 iøjnefaldende øjepletter langs ryggen, en gatfinne der er halvt så lang som rygfinnen (udgør 2/3 hos buskhoved) og en mere sammentrykt krop. Fra spidshalet og plettet langebarn, som begge er noget mere langstrakte kendes buskhoved på, at de forreste rygfinnestråler ikke er kortere end de øvrige.

Udbredelse

Generel udbredelse

Arten er med sikkerhed udbredt i den østlige del af Nordatlanten og muligvis også i den vestlige del. I den østlige del findes den ved Island, Færøerne, Shetlandsøerne og Orkneyøerne samt fra Finmarken til det sydlige Skandinavien (Makushok 1986b; Mecklenburg et al. 2018). Sjældnere findes den helt til Murmansk, hvor den blev fundet i 1982 (Chernova 1984). Den findes desuden omkring De Britiske Øer, hvor den er mest udbredt ved den nordlige del. I Østersøregionen er den ret sjælden, og de voksne er ikke taget længere inde end Øresund. Pelagiske unger er også fundet i den vestlige Østersø.

I den nordvestlige del af Atlanten har man mærkeligt nok endnu ikke fundet voksne eksemplarer, men de pelagiske unger er fundet adskillige rapporteret fra Baffin Island i nord til Nova Scotia i syd (Fahay 2007; Mouritsen 2007). I nogle tilfælde har det dog vist sig, at der er sket en forveksling med larver af toplettet langebarn (*Stichaeus punctatus*) (Faber 1976; Mecklenburg et al. 2018).

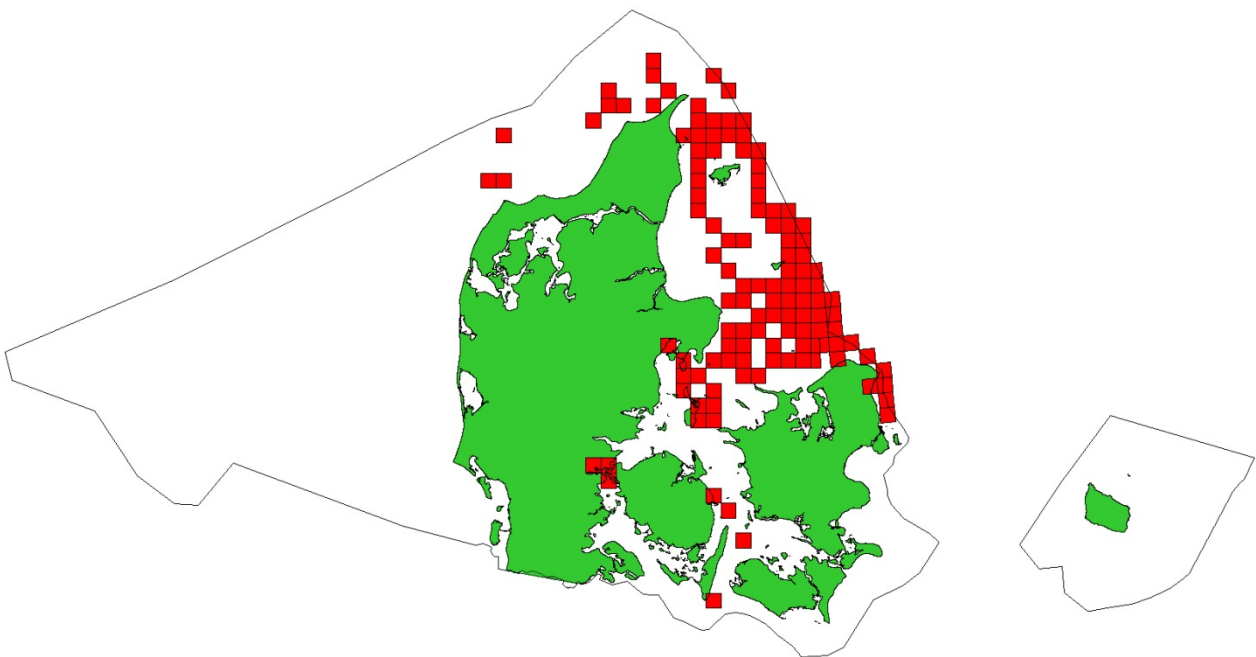
Udbredelse i Danmark

Den første registrerede fangst af buskhoved i danske farvande skete den 4. september 1882, da en han på 15,1 cm blev fanget mellem Vejrø og Bosserne ved Samsø. Anden registrering af et voksent eksemplar blev gjort i august 1906, da et eksemplar blev fanget i Øresund ved Snekkersten. Begge fisk findes stadig i Zoologisk Museums samling. Otterstrøm (1906) skriver, at den pelagiske yngel første gang blev registreret i Fænø Sund, hvor 16 eksemplarer blev fanget den 23.-25. marts. Han nævner også, at en pelagisk unge blev fanget i Kattegat den 12. marts 1903, og at ynglen også blev fundet i den Vestlige Østersø 16. og 17. februar samme år. I 1904 blev fire eksemplarer fanget i Skagerrak og syv blev fanget i Kattegat i perioden fra den 16. februar til den 23. marts. Kun fangsten fra Fænø Sund fremgår af udbredelseskortet, for da der ikke er fundet nærmere oplysninger om positionen af de øvrige fangster. Johansen (1925) nævner fangsten af pelagiske larver fra tre steder i den danske del af Kattegat i forbindelse med fiskeundersøgelser i april 1925. Muus (1970) nævner fangster fra den Vestlige Østersø, men det fremgår ikke, om der er tale om yngel eller voksne. Formentlig er der blot tale om en gentagelse af oplysningen fra Otterstrøm.

Efter disse første fangster følger ca. 70 år uden nye fangstoplysninger, og det er så vidt vides først i forbindelse med Fiskeatlassets kortlægning, at der er fremkommet nye oplysninger. De første af disse stammer fra Øresund, hvor de er fundet på hhv. vraget af "Hvenprammen" i 1995 og vraget af

”Sinne Nordfisk” i 1997. Fra årtusindeskiftet er antallet af observationer steget drastisk, og foruden adskillige fund forskellige steder i Øresund (næsten alle på vrug) har det vist sig, at der er en større bestand på skrænterne i den smalle og meget strømrigge del af Lillebælt. Langt hovedparten af alle observationer af voksne eksemplarer i Atlasdatabasen stammer fra dette ret lille område, og arten rapporteres mange gange årligt herfra, specielt fra populære dykkersteder som Søbadet og Kongebroen på fynssiden og Lyngsbo og Ammoniakhavnen på Jyllandssiden. I Storebælt blev arten observeret på et vrug i 2011, og de seneste år er buskhoveder set adskillige gange af dykkere ved Storebæltsbroens bropiller.

I Kattegat er buskhoveder også observeret på vrug adskillige steder i den sydlige halvdel i forbindelse med dykning, og DTU Aqua gjorde en fangst ved Hatter Barn nær Samsø i 2014. Færre observationer er gjort på stenrev under dykning, men i forbindelse med konkffiskeri er arten fanget flere gange på stenbunden øst for Lysegrund samt flere andre steder i det sydlige Kattegat. Fx blev ca. 10 eksemplarer fanget under konkffiskeri den 22. marts 2018 og endnu flere blev fanget den 14. april samme år. I den nordlige del af Kattegat er arten fundet ved boblerevene ved Hirsholmene (pers. komm. B.Y. Jørgensen). Larverne er fundet utallige steder i forbindelse med overvågning af sildelarver foretaget i ICES-regi af et svensk undersøgelseskib, hvilket bekræfter en vid udbredelse i området. I Skagerrak er voksne eksemplarer kun fundet på vrug af ”Faros” (2004), men talrige fund af larver tyder på en større udbredelse. Arten er også fundet på vrug af ”Dr. Eichelbaum” i den vestlige del af Smålandsfarvandet (2011). I 2016 blev et eksemplar fotograferet på vrug af ”Island” ud for Sydlangeland. I den danske del af Nordsøen er arten tilsyneladende fraværende, men det kan til dels skyldes en mangelfuld kortlægning.

Figur 1. Udbredelse af buskhoved i danske farvande.

Kortlægning

Den altovervejende kilde til oplysninger om fund af voksne buskhoveder er de sportsdykkere, som er interviewet i forbindelse med Fiskeatlasset eller hvis logbøger og fotoarkiver er blevet gennemgået. Da det drejer sig om et ret lille antal personer, kan kendskabet til artens udbredelse ikke på nogen måde siges at være dækkende. Da arten primært findes på stenrev og vrug på 10-30 meters dybde er den ikke fundet under Fiskeatlassets omfattende snorkling langs kysterne. De svært tilgængelige levesteder betyder også, at den ikke fanges i det traditionelle overvågningsfiskeri, der mest foregår med trawl. Fra Lillebælt kendes nogle få fangster i åleruser, men ellers fanges den tilsyneladende ikke af erhvervs- eller fritidsfiskere. Eneste undtagelse er konkffiskeriet, der foregår

med tilstrækkeligt småmaskede tejner på steder, hvor buskhoveder lever. Skal arten eftersøges målrettet vil systematisk vragdykning på dybder større end ca. 10 meter sandsynligvis være den mest effektive metode, ligesom bifangster under konkfisheri bør undersøges nærmere. Larverne er som nævnt registreret mange gange i forbindelse med overvågning af sildelarver i Kattegat og Skagerrak. En mere systematisk gennemgang af fiskelarver fra togter i fx Nordsøen kan være med til at klarlægge omfanget af udbredelsen her.

Biologi

Levesteder og levevis

Buskhoveder er tilknyttet bunden, og de findes oftest på 10-30 meters dybde. Om vinteren trækker de ud på dybere vand, og arten er fundet helt ned til 400 meters dybde (Parin et al. 2014). Den dybeste registrering fra danske farvande er 37 meter, og den blev gjort i juli 2000 i Kattegat ved vraget af mineudlæggeren M403. Arten kan træffes på lidt lavere vand end 10 meter, men de fleste forfattere skriver, at den aldrig forekommer i tidevandszonen. Miller & Loates (1997) skriver imidlertid, at buskhoveder (om end sjældent) træffes i den nedre del af tidevandszonen. Fra Danmark er der ikke registreret buskhoveder på mindre end knap 10 meters dybde, men det kan hænge sammen med, at overfladevandet i vore indre farvande, hvor de fleste observationer er fra, er ferskere end bundvandet.

Arten findes primært på hård bund med sten, klipper og tangplanter, hvor der er egnede skjul. I vore farvande, hvor dybtliggende stenrev er forholdsvis sjældne, er en stor andel af observationerne gjort på skibsvrag. I Lillebælt er mange af fiskene fundet i små huller og huler i lerskrænterne.

Der findes ikke meget viden om fiskenes levevis. Fiskene svømmer med åleagtige bevægelser langs bunden, og dykkere beskriver, hvordan fiskene nærmest "kravler" rundt på vrage. Bliver de skræmt, svømmer de hurtigt i skjul, i hvis nærhed de formentlig bruger størstedelen af tiden. Fiskene lever alene med undtagelse af yngleperioden, og de voksne er sandsynligvis rimelig standfaste. Ynglen, som lever pelagisk de første måneder, er det primære spredningsstadium, men de voksne kan ifølge Pethon (1985) træffes langt fra sommeropholdsstederne om vinteren. I Danmark er buskhoveder bl.a. i Lillebælt fundet på de samme steder både sommer og vinter, så de danske fisk foretager sandsynligvis ikke længere vandring. Undervandsoptagelser har vist, at arten primært er dagaktiv (Nickell & Sayer 1998), men dykkere i Lillebælt ser flest fisk om natten. Der ses også flest fisk om sommeren, da fiskene om vinteren ligger skjult under stenene og vogter æg (pers. komm. Claus Neupart).

Fødevalg

Føden består af børsteorme, krebsdyr, bløddyr og andre hvirvelløse dyr, men fødebiologien er dårligt undersøgt. Der er også fundet rester af alger og havsvampe i maven på buskhoveder, men disse menes at være indtaget ved en fejl sammen med andre fødeemner (Pethon 1985).

Reproduktion og livscyklus

Der er ikke fundet oplysninger om alderen ved kønsmodning. I Nordsøen angives gydetiden normalt at strække sig fra oktober til december. Længere mod nord falder yngletiden lidt senere på vinteren og om foråret. Antallet af æg er ikke angivet i litteraturen, men de er blege og store og måler 2,3-2,8 mm i diameter (Ehrenbaum 1904). De klæber sammen til flade klumper på størrelse med et hønseæg og afsættes under sten og på andre faste strukturer.

Ifølge litteraturen vogtes æggene formentlig af hannen, men yngleadfærden er næsten ukendt. Fra Danmark kendes kun oplysninger om fund af æg fra Lillebælt, og her ser man som regel begge forældre ved æggene (pers. komm. Claus Neupart). Æggene klækkes efter 5-6 uger ved en temperatur på 10-12 °C (Miller & Loates 1997). Larverne måler ca. 10 mm ved klækningen (Ehrenbaum 1904). De lever pelagisk de første ca. 3 måneder, før de slår sig ned ved kysten (Muus

1970). Pelagisk yngel er fundet fra januar til april i den vestlige del af Den Engelske Kanal, fra april til juni ved den murmanske kyst og fra maj til juni ved Island (Pethon 1985; Makushok 1986b). I dansk farvand er larverne som nævnt fundet i marts og april.

Der er ikke fundet oplysninger om den maksimale levealder i litteraturen.

Vækst og økologi

Væksthastigheden kendes ikke. Også artens økologiske rolle er mere eller mindre ukendt. Den er næppe talrig nok nogen steder til at have en regulerende rolle på byttedyrene, og den er ikke en vigtig fødefisk for større rovfisk. Det skal dog nævnes, at der i forbindelse med undervisningen på kurset "Marin Faunistik" ved Københavns Universitet i august 2013 blev fundet en buskhoved i svælget på en torsk i Øresund. Barrett & Anker-Nilssen (1997) fandt, at buskhoveder indgik som et forholdsvis hyppigt fødeemne hos tejsten (*Cepphus grylle*) i Nordnorge, og den tages også af odder ved det vestlige Skotland (Watt 1995).

Forvaltning, trusler og status

Der er ikke foretaget rødlistevurdering – hverken herhjemme eller internationalt. Da næsten alle oplysninger om forekomst herhjemme er indsamlet i forbindelse med Fiskeatlasset, er det ikke muligt at belyse op- og nedgange i bestandsstørrelsen gennem tiden. Dykkere melder om ret store antal på nogle af vrage i Kattegat og Øresund samt på skrænterne i den smalle del af Lillebælt, så arten er formentlig mere talrig, end man normalt antager.

Som de øvrige småarter uden økonomisk interesse, er buskhoveder ikke omfattet af hverken fredningstid, mindstemål eller kvoter. Hidtil er arten kun fanget meget sjældent, og derfor ville sådanne foranstaltninger heller ikke have haft nogen betydning. Fra konktejnerne, hvor arten tilsyneladende nu er en hyppig bifangst, kan fiskene genudsættes levende. Beskyttelse af levesteder som dybtliggende rev og vrag er af stor betydning, og tidligere tiders omfattende stenfiskeri har givetvis haft en negativ betydning for bestanden.

Menneskets udnyttelse

Buskhoveder har ingen fiskerimæssig interesse, men det specielle udseende gør dem populære blandt sportsdykkere. De ses sjældent i offentlige akvarier, men det hænger formentlig sammen med, at de sjældent fanges, for de er forholdsvis lette at holde i fangenskab.

Referencer

Barrett, R.T. & Anker-Nilssen, T. 1997. Egg-laying, chick growth and food of Black Guillemots *Cepphus grylle* in North Norway. *Fauna Norvegica, Series C* 20(2): 69-79.

Carl, H., Nielsen, J.G. & Møller, P.R. 2004. En revideret og kommenteret oversigt over danske fisk. *Flora og Fauna* 110(2): 29-39.

Chernova, N.V. 1984. A new record of the Atlantic blenny, *Chirolophis ascanii* (Stichaeidae) from the coast of Murman. *Journal of Ichthyology* 24(5): 137-138.

Curry-Lindahl, K. 1985. Våra fiskar. Havs- och sötvattensfiskar i Norden och övriga Europa. P.A. Norstedt & Söners Förlag.

Ehrenbaum, E. 1904. Eier und Larven von Fischen der deutschen Bucht. III. Fische mit festsitzenden Eiern. *Wissenschaftliche Meeresuntersuchungen, Abteilung Helgoland* 6.

- Faber, D.J. 1976. Identification of four northern blennioid fish larvae in the Canadian Atlantic Ocean (Stichaeidae, Lumpenidae). *Journal of the Fisheries Research Board of Canada* 33: 1798-1802.
- Fahay, M.P. 2007. Early Stages of Fishes in the Western North Atlantic Ocean (Davis Strait, Southern Greenland and Flemish Cap to Cape Hatteras). Volume Two, Scorpaeniformes through Tetraodontiformes.
- Johansen, A.C. 1925. On the diurnal vertical movements of young of some fishes in Danish waters. *Meddelelser fra Kommissionen for Havundersøgelser, Serie: Fiskeri, Bind VIII: 1-26.*
- Krøyer, H. 1838-40. Danmarks Fiske. Første Bind. S. Triers Officin, København.
- Makushok, V.M. 1986b. Stichaeidae. Pp. 1122-1123 in: Whitehead, P.J.P, Bauchot, M.-L., Hureau, J.-C., Nielsen, J. & Tortonese, E. (eds.). *Fishes of the North-eastern Atlantic and the Mediterranean*, volume III. Unesco.
- Mecklenburg, C.W. & Sheiko, B. 2004. Family Stichaeidae Gill 1864, pricklebacks. *California Academy of Sciences Annotated Checklist of Fishes* 35.
- Mecklenburg, C.W., Lynghammar, A., Johannesen, E., Byrkjedal, I., Christiansen, J.S., Dolgov, A.V., Karamushko, O.V., Mecklenburg, T.A., Møller, P.R., Steinke, D. & Wienerroither, R.M. 2018. *Marine Fishes of the Arctic Region. Conservation of Arctic Flora and Fauna, Akureyri, Iceland.*
- Miller, P.J. & Loates, M.J. 1997. *Fish of Britain & Europe. Collins Pocket Guide.* HarperCollinsPublishers.
- Mouritsen, R. 2007. *Fiskar undir Føroyum. Føroya Skúlabókagrunnur.*
- Muus, B.J. 1970. *Fisk I-II. I: Hvass, H. (red.). Danmarks Dyreverden Bind 4+5. Rosenkilde og Bagger.*
- Nickell, L.A. & Sayer, M.D.J. 1998. Occurrence and activity of mobile macrofauna on a sublittoral reef: diel and seasonal variations. *Journal of the Marine Biological Association of the United Kingdom* 78(4): 1061-1082.
- Otterstrøm, A. 1906. *Fiskeæg og Fiskeyngel i de danske Farvande (Undersøgelser i 1904 og tidligere Aar.). Beretning til Landbrugsministeriet fra Den danske biologiske Station XIII, 1903 og 1904: 3-81.*
- Otterstrøm, C.V. 1912. *Danmarks Fauna 11. Fisk 1. Pigfinnefisk. G.E.C. Gads Forlag, København.*
- Parin, N.V., Evseenko, S.A. & Vasil'eva, E.D. 2014. *Fishes of Russian seas: annotated catalogue.* KMK Scientific Press Ltd, Moscow.
- Pethon, P. 1985. *Aschehougs store Fiskebok. Alle norske fisker i farger. Aschehoug.*
- Watt, J. 1995. Seasonal and area-related variations in the diet of otters *Lutra lutra* on Mull. *Journal of Zoology* 237: 179-194.